

difficult and slow, and acculturation may bring no results. Because an individual during acculturation and socialization undergoes a series of psychological changes, we can suggest that undergoing psychological changes as a result of social interactions is a mechanism of socialization. Since a given social group is different from the native culture of an individual, we can call this socialization multicultural, because the individual has already been enculturated to his/her own culture, and now he/she has to be enculturated to another culture. Therefore we use the term acculturation, and consider it as a mechanism of socialization. Since our empirical investigation has found that acculturation brings about a large number of psychological changes in individuals, acculturation can be considered as a mechanism of multicultural socialization.

Keywords: acculturation, acculturation strategies, socialization, multicultural socialization, enculturation.

Відомості про авторів

Данилюк Іван Васильович, доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна.

Danyliuk, Ivan Vasyliovych, PsyD, Prof., Dean of Faculty of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

E-mail: dank07@ukr.net

Курапов Антон Александрович, аспірант факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна.

Kurapov, Anton Oleksandrovych, PhD student, dept. of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

E-mail: ankurapov@gmail.com

УДК 159.9.88.4.88.5.4

Недвизга О.В.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ-САПЕРІВ ПІД ЧАС ПЕРЕБУВАННЯ НА МІННОМУ ПОЛІ

Недвизга О.В. Особливості прояву індивідуально-типологічних властивостей військовослужбовців-саперів під час перебування на мінному полі. У статті представлено результати експериментального дослідження, спрямованого на з'ясування ролі психологічного забезпечення діяльності інженерних частин і підрозділів під час виконання бойових завдань. Встановлено залежність інтенсивності тривожності військовослужбовців-саперів від рівня складності бойових завдань, впливу стрес-факторів, викликаних мінною небезпекою. Розкрито стресогенні чинники, що впливають на діяльність військовослужбовців-саперів, показано зв'язок індивідуально-психологічних властивостей військовослужбовців з успішністю виконання завдань з розмінування території й ціннісно-мотиваційними компонентами діяльності саперів.

Ключові слова: сапер, психологічне забезпечення, психологічна підготовка, мінна небезпека, психічний стан, стресостійкість.

Недвизга О.В. Особенности проявления индивидуально-типологических свойств военнослужащих-саперов во время пребывания на минном поле. В статье представлено результати експериментального дослідження, направленного на установление роли психологического обеспечения деятельности инженерных частей и подразделений во время выполнения боевых заданий. Установлена зависимость интенсивности тревожности военнослужащих-саперов от уровня сложности боевых заданий, влияния стресс-факторов, вызванных минной опасностью. Раскрыты стрессогенные факторы, которые влияют на деятельность военнослужащих-саперов, показана связь индивидуально-психологических свойств военнослужащих с успешностью выполнения заданий и ценностно-мотивационными компонентами деятельности саперов.

Ключевые слова: сапер, психологическое обеспечение, психологическая подготовка, минная опасность, психическое состояние, стрессоустойчивость.

Постановка проблеми. Формування теорії та практики психологічного забезпечення професійної діяльності військовослужбовців-саперів – об'єктивний процес і закономірний результат розвитку військової психологічної науки. В умовах ведення антитерористичної операції професія сапера стає життєво важливою. Сьогодні практично неможливо уявити перемогу в бою без участі саперів. У майбутньому ця ситуація теж не зміниться, а потреба в професійно підготовлених саперах постійно зростатиме.

Психологічне забезпечення професійної діяльності саперів потребує подальшого розвитку та вдосконалення. Існує необхідність з'ясування індивідуально-психологічних властивостей, що детермінують поведінку саперів в особливих умовах діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про зростання інтересу до проблем психологічного забезпечення діяльності саперів [5, 8]. Це обумовлено широким веденням «мінної війни» в антитерористичній операції. У психологічному відношенні боротьба з прихованим ворогом, якими є міна, розтяжка, саморобний вибуховий пристрій сапером переноситься значно важче, ніж участь у відкритому бою. Окрім відчуття небезпеки, сапери переживають сильний психотравмуючий стрес, оскільки постійно відчують себе під прицілом невидимої смерті. У результаті в них виникає нервово перенавантаження, яке

призводить не лише до конфліктів із співслужбовцями, але й до стресових хвороб – шлунково-кишкових захворювань, болей в області серця, підвищеного артеріального тиску [1, 7].

Багаторічний досвід психологічного забезпечення різних видів практики показує, що воно є ефективним засобом вирішення багатьох соціальних і психологічних проблем, а його невикористання в інтересах оптимізації професійної діяльності саперів не може бути виправданим [3, 4, 8].

Мета статті полягає у визначенні особливостей прояву індивідуально-типологічних властивостей військовослужбовців-саперів під час виконання бойових завдань та визначенні психологічних чинників, що забезпечують ефективність діяльності військовослужбовців-саперів на мінному полі.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Бойові умови, в яких діють сапери, суттєво відрізняються від звичних умов життєдіяльності. Дослідження служби військовослужбовців-саперів в умовах миротворчої місії варто розпочинати з вивчення особливостей зовнішнього середовища, в якому протікає діяльність миротворців, і специфічного комплексу стресорів, що впливають на них. Слід відмітити, що кожна окремо взята місія характеризується властивими їй комплексом стресорів.

Для перших днів перебування в складі миротворчого контингенту характерним є адаптаційний період до умов країни перебування. О. Теличкін, досліджуючи тривалий час форми і види адаптації співробітників поліції ООН в умовах миротворчої діяльності, доходить висновку, що не існує адаптації до миротворчої місії «взагалі». Саме тому процес адаптації є досить складним комплексом заходів до тих чи інших груп стресогенних факторів, властивих кожній окремо взятій місії [6].

Різні умови оточуючого середовища здійснюють суттєвий вплив на поведінку саперів у перші тижні перебування в складі місії. За даними експертів, які розмінювали територію Південного Лівану, перший місяць перебування в миротворчому підрозділі характеризувався болочим процесом звикання до клімату і географії країни перебування. Одним із самих складних видів адаптації миротворців на перших етапах служби у Південному Лівані є небезпека для життя. Для вивчення даного фактору ми опитали 87 миротворців: 43 сапера (49,4%), 13 водіїв інженерних машин розгороджень (15%), 16 водіїв броньованих машин розмінування (18,3%) і 15 вожатих мінно-розшукових собак (17,3%). Результати опитування дали змогу виділити три стадії небезпеки, найбільш притаманних для життя миротворців: тривоги, опору та виснаження (табл. 1).

Таблиця 1

Показники домінуючих стадій небезпеки в миротворчій місії

Категорія миротворців	Стадія тривоги			Стадія опору			Стадія виснаження		
	х	σ	CV	х	σ	CV	х	σ	CV
Водії ІМР	4,83	2,27	46,99	1,73	0,87	50,28	11,34	4,61	40,65
Водії БМР	5,09	4,19	82,31	1,90	0,08	4,21	12,29	3,97	32,30
Вожаті мінно-розшукових собак	7,92	3,07	38,76	2,13	0,31	14,55	12,85	3,56	27,70
Сапери	10,54	3,24	30,74	2,88	0,55	19,09	14,72	4,10	27,85

1) *Стадія тривоги*, як правило, є нетривалою за часом для всіх категорій досліджуваних й перебуває в межах: $4,83 \pm 2,27$ (при $P < 0,05$) у водіїв інженерних машин розгороджень, у водіїв броньованих машин розмінування вона складає $5,09 \pm 4,19$ (при $P < 0,05$), у вожатих мінно-розшукових собак вона є значно вищою ($7,92 \pm 3,07$) й досить високою – у саперів ($10,54 \pm 3,24$ при $P < 0,05$). Ця стадія характеризується боротьбою двох інстинктивних ознак: прийняти «бій» з небезпекою або ухилитися від нього.

2) *Стадія опору* настає з моменту активного протистояння небезпеці. За такої поведінки перезбудження проходить, а сапер починає або активно боротися із стресором, або ж адаптується до нього. На цій стадії працездатність підвищувалась й перебувала в межах: $1,73 \pm 0,87$ у водіїв інженерних машин розгороджень; складала $1,90 \pm 0,08$ у водіїв броньованих машин розмінування; $2,13 \pm 0,31$ у вожатих мінно-розшукових собак; й перебувала в межах $2,88 \pm 0,55$ (при $P < 0,05$) у саперів. Коли вплив стресора долався або відбулося звикання до нього, рівень стресу або знижувався до базового, або ж залишався у вигляді залишкового стресу.

3) *Стадія виснаження* мала місце коли сапер, що піддався дії стресу, був нездатний йому протистояти. За таких умов працездатність знижувалась і могла досягнути нульової відмітки. Під впливом стресу в сапера могли виникнути різного роду захворювання. У водіїв інженерних машин розгороджень

стадія виснаження була однією з найнижчих ($11,34 \pm 4,61$); у водіїв броньованих машин розмінування вона склала $12,29 \pm 3,97$ (при $P < 0,05$); у вожатих мінно-розшукових собак перебувала в межах $12,85 \pm 3,56$ (при $P < 0,05$).

Характер звикання саперів до небезпеки в перші місяці перебування у складі миротворчого контингенту в Південному Лівані, як свідчать результати дослідження, залежить, з одного боку, від конкретних умов життєдіяльності, а з іншого – від особистісних характеристик самого миротворця. Своєрідною емоційно-вольовою якістю, яка різною мірою властива миротворцям, є схильність і стійкість до ризику.

Результати, отримані за методикою «Тенденція до ризикової поведінки» в середовищі саперів, показали, що сапери, які лише прибули в місію, як правило, перебільшували ступінь загрози для життя і здоров'я ($x = -27,44 \pm 6,14$ при $P < 0,05$). Високий рівень схильності до ризику виявлено у 57% осіб ($35,63 \pm 5,70$ при $P < 0,05$) (рис. 1).

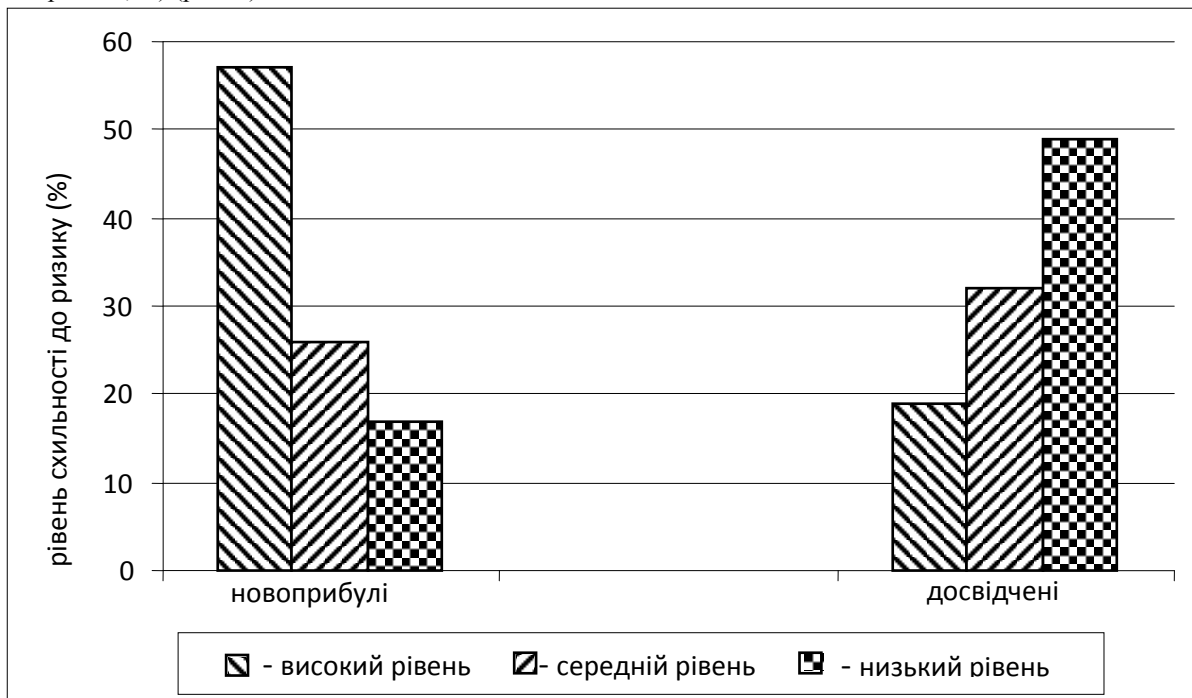

Рис. 1. Схильність до ризику, яку демонструють новоприбулі та досвідчені сапери

Первинний етап перебування в бойових умовах характеризувався зниженою у порівнянні з передмісією боєздатністю військовослужбовців-саперів. У саперів, які лише прибули до складу місії, вірогідним є досить високий шанс отримати поранення або каліцтво. Це пояснюється перш за все тим, що вони ще не навчені ідентифікувати реальну небезпеку. Під впливом екстремального стресу вони можуть зазнавати труднощів з фокусуванням своєї уваги і відтворенням того, чому їх навчали під час тренувань по знешкодженню вибухонебезпечних предметів. Низька ефективність новоприбулих миротворців у 57% випадках була обумовлена страхом.

Після двох-трьох місяців сапери здатні більш чи менш адекватно оцінювати небезпеку. У той же час, подекуди до кінця перебування в місії, у багатьох саперів, які не брали участь в розмінуванні місцевості, займаючись в основному відбудовою інфраструктури м. Ель-Еззіє, що також є однією із задач миротворчої місії в Південному Лівані, й не зустріли реальної небезпеки щодо свого життя, спостерігалась поява відчуття зневаги до правил безпеки, що потенційно може призвести до непотрібних втрат.

Для саперів, що мали попередній досвід місії, досить характерною на початку відрядження є недооцінка небезпеки, зневажливе ставлення до неї. Лише 19% миротворців цієї категорії продемонстрували підвищений рівень схильності до ризику (рис. 1). Проте до середини терміну, і особливо в кінці перебування в місії, рівень схильності до ризику суттєво знижувався. Високі професійні навички та стресостійкість у досліджуваних підтримуються на високому рівні у разі цілої серії успішних розмінувань. Ставши свідком загибелі / поранення своїх друзів чи саперів інших країн, ряд саперів починали усвідомлювати, що питання їхньої власної смерті або отримання травми – справа часу. Дія такого стресора настільки велика, що якщо саперу не надати психологічної допомоги, то його життя і здоров'ю загрожуватиме небезпека.

Швидкість зниження працездатності саперів залежить від кількості понесених підрозділом втрат і наскільки близьким (фізично і емоційно) сапер був до тих, хто отримав поранення чи каліцтво. Ця швидкість зниження може бути прискорена чи сповільнена командирами, колегами, ходом подій.

Відпочинок, бажано сумісний з колегами, значно відновлює працездатність. Він також значно знижує хвилювання до прийнятного рівня.

Професійне виконання службових обов'язків військовослужбовцями-саперами по розмінуванню та знешкодженню вибухово-небезпечних предметів передбачає наявність у них належного рівня психологічної стійкості до негативної дії стресорів зовнішнього середовища [9]. Психологічна стійкість за своєю природою суворо індивідуальна й виявляється у характері психологічних реакцій на дію стресорів та інше.

Стресогенні чинники здійснюють як позитивний, так і негативний вплив на психоемоційний стан сапера й результати розв'язання ним бойових завдань. За даними досліджень Л. Китаєва-Смик [2], В. Стасюка [5], стрес-фактори оптимальної сили викликають позитивний стрес. У свою чергу, стрес-фактори надмірної сили є причиною негативного стресу, стану демобілізації й різкого зниження продуктивності праці миротворця.

Аналіз словесних відгуків та письмових звітів колишніх миротворців дав змогу з'ясувати, що допоки психоемоційна напруга не перевищує межі норми, професійні дії сапера є активними та рішучими. Бойові завдання щодо розмінування виконуються досить впевнено, з емоційним підйомом та інтересом, тобто, спостерігається стан еустресу. Однак із зростанням рівня напруги наступала стадія параекстремального дистресу, що викликало погіршення бойової діяльності. Сапери відмічали зниження продуктивності когнітивних процесів. У їхніх діях з'являвся шаблон. Сапери переставали враховувати особливості обстановки, зростала кількість помилок. При подальшому наростанні напруження, особливо під час розмінування складних ділянок, виникала гранична психоемоційна напруга, що призводило до дезорганізації поведінки: сапер ослаблював активність, проявляв боязливість, з якою сам не міг справитися. За таких умов сапер піддавався впливу марновіств, втрачав віру в себе, скоював погано мотивовані імпульсивні вчинки і навіть відмовлявся від виконання завдання.

Військовослужбовці-сапери, що мали значну кількість виїздів на розмінування в мирних умовах, демонстрували, як правило, вищий показник «межі корисності», й, як наслідок, ефективнішу службову діяльність.

У ході розмінування території Південного Лівану характерним проявом було наростання у декотрих саперів асоціальних тенденцій, що проявлялися у вигляді руйнівних дій, конфліктів з оточуючими, зловживання алкогольними напоями та ін. Зазначимо, що всі види дистресу виникали не лише при негативних, але й при позитивних за змістом і емоційно забарвлених реакціях. Надмірне переживання значущості дій, нагнітання відчуття відповідальності подеколи супроводжувалось дистресом із усіма негативними наслідками.

Ефективність виконання завдань військовослужбовцями-саперами в стресогенних умовах миротворчої діяльності значною мірою залежить від характеру домінуючих психічних станів. Психічні стани з домінуванням позитивних характеристик у більшості випадків є ознаками успішної професійної діяльності саперів. Стани, що характеризуються переважанням негативних характеристик, свідчать про незадовільне протікання професійної діяльності миротворців та є передумовою зриву виконання бойової задачі.

Для з'ясування домінуючих психічних станів миротворців-саперів перед виконанням бойового завдання та в ході практичної роботи саперів на позиції нами було проведено психодіагностичне дослідження з використанням восьмикольорового тесту М. Люшера та тесту Ч. Спілбергера - Ю. Ханіна.

Дослідження проводилось під час розмінування місцевості населеного пункту Накура. Для участі в дослідженні було залучено 39 миротворців: 16 саперів (41,1%), 14 водіїв броньованих машин розмінування (35,8%) та 9 вожатих мінно-розшукових собак (23,1%). Психодіагностичне обстеження проходило в два етапи: перший – за три години до початку виконання бойового завдання з розмінування місцевості в населеному пункті, другий тривав протягом усього періоду виконання бойового завдання.

Дослідження на другому етапі характеризувалось підвищеною складністю. Оскільки глибина пошуку протипіхотних мін міношукачем ІМП-2 згідно характеристик складає до 15 см, а глибина перевірки повинна бути не менше 20 см, саперу доводилось знімати до 10 см ґрунту вручну й лише після цього приступати до пошуку мін на мінному полі міношукачем. До того ж значна площа замінованої території була «усіяна» мінами-пастками, що становило підвищену небезпеку для життя сапера. Середньо виконана норма на одного сапера за таких умов становила – до 5 м² в день. Внаслідок втоми, що швидко прогресує, у ході виконання бойового завдання саперам доводилось через кожних 20-25 хв. роботи відновлювати сили.

Водії броньованих машин розмінування та вожаті мінно-розшукових собак були задіяні в основному для перевірки доріг. Для участі в розмінуванні складних позицій вони залучалися в окремих випадках.

Психодіагностичні результати обстеження миротворців-саперів з використанням кольорового тесту М. Люшера засвідчили, що в ході виконання бойових завдань внаслідок впливу стрес-факторів, викликаних бойовою обстановкою, що склалася, високою ціною помилки було підвищення інтенсивності тривожності (табл. 2).

Таблиця 2

Інтенсивність тривожності миротворців в ході виконання бойового завдання

Інтенсивність тривожності	Кількість миротворців у %	
	напередодні виконання бойового завдання з розмінювання	в ході виконання бойового завдання з розмінювання
0	37,1	2,5
1	28,7	7,4
2	31,4	9,1
3	–	3,4
5	–	23,4
6	–	54,2

Так, напередодні розмінювання низький рівень інтенсивності тривожності (1-2 б) відмічався відповідно у 28,7 і 31,4 відсотків саперів. У ході виконання бойового завдання інтенсивність тривожності зросла від 1-2 б до 6 б., у 54,2% саперів. Це свідчило про різке підвищення рівня їхньої тривожності. Тривожність у саперів проявлялась в таких формах: а) інтелектуальній; б) емоційній; в) вольовій; г) мотиваційній.

Інтенсивність тривожності під час розмінювання залежала не лише від характеру бойового завдання, але й від індивідуальних особливостей сапера, мотивів його поведінки, професійного досвіду, знань, навичок, основних властивостей нервової системи, емоційної стійкості. Підвищений рівень тривожності негативно позначався як на характері й рівні психологічної активності в цілому, так і на продуктивності окремих психічних функцій.

Причинами тривоги, як показали результати дослідження, стали: а) висока вірогідність загинути; б) висока ціна помилки; в) висока ступінь отримати поранення, важку контузію та ряд інших.

У ході виконання бойового завдання з розмінювання відповідно зросла й інтенсивність компенсації. У 20,7% миротворців-саперів проявлялось негативне ставлення до ситуації, пов'язаної з процесом розмінювання, що частково компенсувалось потребою в самостверженні (додаткові кольори тесту М.Люшера знаходились на 1-му та 2-му місцях у розкладці). Все це, звичайно, не сприяло зниженню тривожності в ході виконання бойового завдання з розмінювання, а навпаки – призводило до її збільшення (табл. 3).

Висока тривожність у саперів, виникненню якої сприяли такі фактори як складність обстановки, різного роду звукові впливи, які постійно звучали в навушниках сапера й не завжди свідчили про наявність мін, небезпечна діяльність не сприяли стабільно високому рівню працездатності.

Таблиця 3

Рівень тривожності саперів

Рівень тривожності	Кількість офіцерів-миротворців у %	
	напередодні виконання бойового завдання з розмінювання	у ході виконання бойового завдання з розмінювання
Низький від 2 до 8	21,7	20,7
Середній від 9 до 12	56,2	49,2
Високий від 13 до 14	22,1	30,1

Дані, наведені в табл. 4, свідчать про те, що в ході виконання бойового завдання з розмінювання зменшується кількість осіб з високим і середнім рівнями працездатності. Спостереження за миротворцями-саперами та психодіагностичні показники тесту М. Люшера показали, що за три години до виходу на заміновану ділянку місцевості рівень їхньої працездатності в основному відповідав рівню, зафіксованому під час практичної роботи на навчальному полігоні для отримання ліцензії на розмінювання.

Рівень розумової працездатності миротворців-саперів

Рівень розумової працездатності	Кількість миротворців у %	
	напередодні виконання бойового завдання з розмінування	у ході виконання бойового завдання з розмінування
високий від 9 до 12	46,4	32,5
середній від 12 до 16	43,8	28,2
низький від 16 до 21	9,8	39,3

Із зростанням інтенсивності задач, пов'язаних із безперервною розвідкою місцевості, ідентифікацією та знищенням вибухонебезпечних предметів, порушення нормального біологічного ритму відпочинку, чергування виконання професійних завдань з охороною та обороною місця дислокації, накопичення втоми призводило до зниження рівня продуктивності діяльності. У кінці другого етапу, як показали результати аналізу документів, миротворці-сапери суттєво знизили ефективність своєї діяльності, що проявлялось в площі розмінованої території.

Отримані результати дають змогу зробити висновок про те, що вплив екстремальних умов діяльності, обумовлених виконанням бойового завдання з розмінування, призводить до зміни стану тривожності, її інтенсивності та компенсації, й в цілому, до зміни психічного стану миротворців-саперів. Для зниження тривожності й підвищення ефективності роботи з розмінування необхідне підвищення рівня професійної підготовки, а також спеціальної психологічної підготовки, яка б розвивала у миротворців-саперів психологічну готовність до дій в умовах стрес-факторів бойової обстановки.

Збільшення кількості миротворців-саперів з високим рівнем інтенсивності тривожності передбачає проведення різного роду заходів щодо регуляції та саморегуляції психічних станів. Це сприятиме ефективнішій професійній діяльності в екстремальних умовах й відповідатиме вимогам, що висуваються до саперів у бойовій обстановці. За результатами тестування, з використанням методики Ч. Спілбергера-Ю. Ханіна, ми отримали рівні особистісної тривожності в обстежуваних саперів перед виконанням бойових завдань (табл. 5).

З табл. 5 видно, що низький рівень тривожності перед виконанням бойового завдання був характерний для 7,4% миротворців-саперів. Вони мали найменшу чутливість до стресу і здатні виконувати бойові задачі з розмінування в умовах впливу стрес-факторів бойової обстановки. Дана категорія саперів може позитивно впливати на інших військовослужбовців щодо підтримання спокійної обстановки, забезпечувати врівноваженість в діях і вчинках, не допускати панічних настроїв.

Таблиця 5

Рівень особистісної тривожності миротворців перед виконанням бойових завдань (по шкалі Ч. Спілбергера – Ю. Ханіна)

Рівні тривожності	Кількість миротворців у %
низький (до 30 балів)	7,4
середній (від 30 до 45)	70,3
високий (більше 45)	22,3

У той же час, найбільший відсоток досліджуваних (70,3 %) склали сапери з середнім рівнем тривожності. Вони, в цілому, також мало піддаються стресу, але в процесі розмінування, внаслідок впливу психотравмуючої ситуації, частина з них проявляла підвищену чутливість до стресу. Однак, при вмілому керівництві їх емоційне реагування на ситуації, що виникають, може бути спрямоване на підвищення дієвої активності, що в кінцевому результаті сприятиме високій продуктивності діяльності й успішному виконанню бойових задач з розмінування та знешкодження вибухонебезпечних предметів.

Сапери з високим рівнем тривожності (22,3%) відчувають велику чутливість до стресу, у більшості ситуацій вони відчувають страх, пересторогу, небезпеку, що може негативно позначитися на їхній діяльності під час виконання бойових завдань. Саме тому даній категорії миротворців-саперів, відсоток яких досить високий (кожен п'ятий з опитаних), необхідно приділяти особливу увагу. З ними постійно необхідно проводити заходи щодо надання психологічної допомоги. Дані сапери вимагають постійного контролю з боку командирів і проведення спеціальних заходів, які б сприяли зменшенню психологічної напруженості. Їм більшою мірою, аніж саперам з середнім і низьким рівнями тривожності, необхідна спеціальна психологічна підготовка, яка б формувала психологічну готовність до виконання бойових завдань з

розмінування. Вона значною мірою буде сприяти їхній функціональній готовності до бойових завдань у складі оперативних груп з розмінування.

У ході безпосереднього виконання бойових завдань з розмінування місцевості, коли рівень фізичних та психологічних навантажень значно збільшився, було проведено у саперів замір рівня реактивної тривожності. У результаті тестування отримано рівні реактивної тривожності в обстежуваних саперів (табл. 6).

Таблиця 6

**Рівень реактивної тривожності у миротворців у ході виконання бойових завдань
(по шкалі Ч. Спілберґера–Ю. Ханіна)**

Рівні тривожності	Кількість миротворців у %
низький (до 30 балів)	19,1
середній (від 30 до 45)	33,5
високий (більше 45)	47,4

Як видно з табл. 6, найбільший відсоток досліджуваних (47,4%) складають сапери з високим рівнем тривожності. Це пояснюється тим, що в ході виконання бойових завдань рівень психічної напруженості набув свого кульмінаційного розвитку. Висока відповідальність за успішне виконання бойової задачі була пов'язана з хвилюванням, напруженням саперів.

Високий стан реактивної тривожності виникав у результаті астенізації нервової системи, яка була викликана різким порушенням режиму праці та відпочинку, надходженням інформації, що певною мірою травмувало психіку. У ситуаціях, які несли в собі загрозу для життя, у декількох миротворців з високим рівнем реактивної тривожності простежувався стан ажитації й короткостроковий ступор. Як відмічали самі досліджувані «... пальці переставали слухатись, пензлики для очищення ґрунту біля самого вибухонебезпечного предмета постійно випадали з рук». Сапери подеколи допускали помилки в маркуванні дерев'яних віхів, що призводило до повторної перевірки вже розмінованих ділянок місцевості.

У такому стані сапери у відповідь на дію різного роду подразників, що містили в собі небезпеку, на перший план висували хвилювання, тривожність. Миротворці в такому стані були здатні здійснювати лише прості автоматизовані дії. Дріб'язкові, на перший погляд, причини призводили до виникнення складних конфліктних ситуацій. У декількох саперів спостерігалось тремтіння рук, підвищувалось потовиділення. Короткостроковий ступор в екстремальних умовах мінного поля виражався в тому, що ряд саперів раптово «завмирили» на місці в той момент, коли надходила інформація через навушники міношукача про виявлений вибухонебезпечний предмет.

Найменший відсоток досліджуваних (19,1%) складають сапери з низьким рівнем тривожності. Перебуваючи на мінному полі, коли ситуація вимагала мобілізації всіх зусиль психіки, сапери з низьким рівнем тривожності впевнено виконували бойові задачі, зберігали спокій, підбадьорювали інших. Миротворці-сапери з середнім рівнем тривожності (33,5%) мало підпадали під вплив стрес-факторів замінованої ділянки місцевості. Не дивлячись на те, що більшість із них переживала за можливі невдачі, в цілому вони почувались впевненими господарями становища.

Встановлено, що в період перебування в місії в саперів спостерігаються різноманітні психічні стани, формування яких, в основному, детермінується психологічними реакціями саперів на особливі умови виконання бойового завдання. При цьому, чим вищим був рівень стресогенності бойового завдання, тим, як правило, більш розповсюдженими були психічні стани з домінуючими негативними характеристиками. Як показують результати тестування та спостереження за діями військовослужбовців-саперів в екстремальних умовах, висока реактивна тривожність розвивалась і в тих миротворців, яким напередодні виконання бойового завдання з розмінування був притаманний низький рівень тривожності. Це ще раз підтверджує нашу гіпотезу про те, що до успішного виконання завдань саперів необхідно готувати в процесі повсякденної діяльності, в ході спеціальної підготовки, й особливо під час проведення занять з психологічної підготовки.

Висновки. Результати емпіричного дослідження дають підстави стверджувати, що не існує прямої залежності між рівнем психоемоційної напруги і ефективністю бойової діяльності по розмінуванню місцевості. Із зростанням інтенсивності напруги до досягнення якоїсь межі корисності ефективність цієї діяльності підвищується, але в умовах подальшого зростання напруженості ефективність починає знижуватися. Визначальним психологічним чинником у подоланні негативних наслідків дії стресору підвищеної інтенсивності є рівень професійної готовності сапера до виконання бойових завдань.

На ефективність виконання бойових завдань з розмінування суттєво впливає те, наскільки миротворець-сапер здатний опанувати свою тривожність. У ході професійної діяльності найбільш впевнено виконували бойові завдання досліджувані миротворці з низьким (19,1) та середнім (33,5) рівнем реактивної тривожності. В основі зниження рівня реактивної тривожності повинна лежати спеціальна психологічна підготовка миротворців-саперів, яка покликана розвивати психологічну готовність особистості до діяльності в екстремальних умовах миротворчої місії.

Перспективи подальших досліджень полягають у пошуку найбільш ефективних методів організації психологічного забезпечення професійної діяльності військовослужбовців-саперів Збройних Сил України.

Список використаних джерел

1. Карбышев Д. М. Профессия сапер / Д. М. Карбышев. – М. : Воениздат, 1980. – 114 с.
2. Китаев-Смык Л. А. Психология стресса / Л. А. Китаев-Смык. – М. : Наука, 2006. – 386 с.
3. Корольчук М.С. Психофізіологія діяльності / М. С. Корольчук. – К. : Ельга Ніка-Центр, 2003. – 400 с.
4. Осодло В.І. Прикладні аспекти військової психології / Осодло В. І., Хміляр О. Ф., Корольчук М. С. – К. : НУОУ, 2015. – 208 с.
5. Стасюк В. В. Психологія локальних війн та збройних конфліктів / В. В. Стасюк / Підручник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів. – К. : НАОУ, 2006. – 570 с.
6. Теличкін О. О. Особливості психічної адаптації працівників поліції до умов служби в миротворчій місії ООН / О. О. Теличкін : Автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.01 / Університет внутрішніх справ МВС України. – Х., 1998. – 16 с.
7. Тімченко О. В. Синдром посттравматичних стресових порушень: концептуалізація, діагностика, корекція та прогнозування / О. В. Тімченко : Монографія – Х. : Вид-во УВС МВС України, 2000. – 267 с.
8. Хміляр О. Ф. Психічна адаптація військовослужбовців до екстремальних ситуацій миротворчої місії / О. Ф. Хміляр // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологія : Зб. наукових праць. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – № 3 (27). – С. 210-215.
9. Яковенко С. І. Психічна стійкість військовослужбовців до впливу екстремальних чинників / С. І. Яковенко, Т. М. Яковенко // Метод. реком. – К. : КВГІ, 1997. – 44 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Karbyshev D. M. Professyia saper / D. M. Karbyshev. – M.: Voenyzzdat, 1980. – 114 s.
2. Kytaev-Smyk L. A. Psykholohyia stressa / L. A. Kytaev-Smyk. – M.: Nauka, 2006. – 386 s.
3. Korolchuk M.S. Psykhofiziolohiia diialnosti / M. S. Korolchuk. – K. : Elha Nika-Tsentr, 2003. – 400 s.
4. Osodlo V. I. Prykladni aspekty viiskovoi psykholohii / Osodlo V. I., Khmiliar O. F., Korolchuk M. S. – K. : NUOU, 2015. – 208 s.
5. Stasiuk V. V. Psykholohiia lokalnykh viin ta zbroinykh konfliktiv / V. V. Stasiuk / Pidruchnyk dlia slukhachiv ta studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv. – K. : NAOU, 2006. – 570 s.
6. Telychkin O. O. Osoblyvosti psykhichnoi adaptatsii pratsivnykiv politsii do umov sluzhby v myrotvorchii misii OON / O. O. Telychkin : Avtoref. dys. kand. psykhol. nauk : 19.00.01 / Universytet vnutrishnikh sprav MVS Ukrainy. – Kh., 1998. – 16 s.
7. Timchenko O. V. Syndrom posttravmatychnykh stresovykh porushen: kontseptualizatsiia, diahnostyka, korektsiia ta prohozuvannia / O. V. Timchenko : Monohrafiia – Kh. : Vyd-vo UVS MVS Ukrainy, 2000. – 267 s.
8. Khmiliar O. F. Psykhichna adaptatsiia viiskovosluzhbovtiv do ekstremalnykh sytuatsii myrotvorchoi misii / O. F. Khmiliar // Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Serii № 12. Psykholohiia : Zb. naukovykh prats. – K. : NPU imeni M.P. Drahomanova, 2005. – № 3 (27). – S. 210-215.
9. Yakovenko S. I. Psykhichna stiikist viiskovosluzhbovtiv do vplyvu ekstremalnykh chynnykiv / S. I. Yakovenko, T. M. Yakovenko // Metod. rekom. – K. : KVHI, 1997. – 44 s.

Nedviga, O.V. Manifestations of combat engineers' individual-typological characteristics during minefield clearing. Combat engineers' service is characterized by significant psycho-emotional stress caused by high responsibility for the decisions made, the complexity of professional functions, quick work, uncertainty, great amount of information to process and shortage of time for decision-making. Actions in such circumstances require the sappers to be emotionally stable, resourceful and hardy. The article presents the results of an experimental study aimed to clarify the role of psychological support for engineering units during combat missions. The intensity of combat engineers' anxiety has been shown to depend on the complexity of combat tasks and explosion risks. It has been found out that successful mine clearance is largely determined by the engineers' anxiety-control capability. The reactive anxiety-control skills can be developed at an engineers' psychological training designed to develop servicemen's extreme work psychological readiness. There have been no direct correlations between the sappers' psycho-emotional stress levels and their combat efficiency in the mine field. As the psycho-emotional stress grows, the sappers' combat efficiency increases, but after reaching a certain limit, stress begins to decrease combat efficiency. The determining factor in overcoming the negative effects of the stress is the engineers' combat readiness. The author analyzes the minefield clearing stressors, the relationship between the engineers' individual-psychological characteristics and effective demining as well as the combat engineers' value system and motivation.

Keywords: combat engineer, psychological support, psychological training, explosion risk, mental state, stress-resistance

Відомості про автора

Недвіга Олег Вячеславович, старший викладач кафедри суспільних наук, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, м. Київ, Україна.

Nedviga, Oleg Viacheslavovych, Senior Lecturer, Dept. of social sciences, Ivan Chernakhovsky National Defense University of Ukraine, Kiev, Ukraine.

E-mail: olegnedv@ukr.net